

Fig. 1. Kirken set fra nord. Stenders forlag fot. 1912. Det kgl. Bibliotek. - *The church seen from the north.*

BRYRUP KIRKE

TYRSTING HERRED

Sognet nævnes første gang 1418,¹ og 1455² afholdtes ved kirken et møde, hvori sognepræsten Per Laurensen deltog. Det fremgår 1504,³ at kirken ejede jordegods, hvorfor man må forestille sig, at der i kirken har været et eller flere, privatstiftede altre (jfr. vestforlængelse). Kirken har dog næppe været særlig formuende, da den til Frederik I.s såkaldte landehjælp 1524 kun ydede beskedne 10 mark.⁴

Ved reformationen er kirken utvivlsomt kommet i kronens besiddelse,⁵ hvilket fremgår af de regnskaber, der er bevaret fra 1600'erne og er dokumenteret 1661.⁶ 1688⁷ solgtes kongetienden til Margrethe Wilders, og 1719⁸ lagdes kirken ind under Skanderborg rytterdistrikt (jfr. altersølv). Ved auktionen over distriktets gods 1767⁹ blev kirken erhvervet af Christen Langballe, der boede på Lystruphave (i sognet). Han må ret hurtigt have skilt sig af med den, for 1773¹⁰ tilhørte den ejeren af Kolpen(gård) (også i sognet),

Anders Nielsen Dørup, der også sad inde med nabokirken i Vinding. Herefter har de to kirker samme ejerhistorie (jfr. s. 3883), bortset fra at overgangen til selveje for Bryrups vedkommende først fandt sted 1. januar 1913. Bryrup sogn er *anneks* til Vinding, hvilket i hvert fald har været tilfældet siden 1660'erne (jfr. gravsten nr. 3 i Vinding, s. 3904).

Under svenskekrigene i 1600'erne led sogn og kirke under soldaternes plyndringer (jfr. Vinding, s. 3884 og nabokirken i Vrads). 1630 nævnes, at »fjenderne« havde sønderhugget en skabslåge i kirken,¹¹ og det fremgår 1661,⁶ at af sognets 10 gårde var de fire nedbrudt. Samtidig noterede man, at kirken var meget brøstfældig, blyet stjålet og gulvet opbrudt, ligesom døre og vinduer var væk. 1657-60 havde kirken ingen indtægter haft, alligevel lykkedes det et par år efter at reparere prædikestolen og nogle stole, som »fjenden« havde »ruineret«.¹¹

Fig. 2. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1991 - *The church seen from the south-east.*

Kirken står på det skrånende terræn neden for højlandet på nordsiden af den brede dal, hvor et system af søer successivt forbindes og afvandes af et vandløb, der starter ved Ring sø og slutte- lig udmunder i Salten å. Tidligere var sognets største landsby Velling, der ligger i bakkerne ved kanten af vidtstrakte skove en lille kilometer nord for kirken (jfr. fig. 32). Tæt ved kirken er skråningerne slidt af forladte hulveje, der tidligere førte færdslen fra landsbyen forbi kirke- gårdens nordre låge og videre ned i den kun sparsomt beboede dal (fig. 1). Anlæggelsen af den nu nedlagte jernbane fra Horsens til Silke- borg over Vrads (en tid lang med endestation i Bryrup) og senere egnens mange fritidshuse har vendt op og ned på det lokale bebyggelsesmøn- ster og skabt stationsbyen Bryrup. Den ny lan- devej mellem Them og Nørre Snede over Vel- ling blev anlagt vestligere end de gamle vejspor, og på arealet mellem vejen og kirkegården har man etapevis efter nedrivninger siden 1957¹² etableret en stor, asfalteret parkeringsplads. Her er fornylig plantet plataner.

Kirkegården afspejler befolkningstilvæksten i sognet, for så vidt som den er betydeligt *udvidet* mod øst, første gang 1907-09, og senere med et areal, der erhvervedes i 1950erne¹² (jfr. fig. 31).

Hegningen udgøres for størstedels vedkom- mende af kampestensdige, hvoraf kun nordsi- dens vestre afsnit, svarende til kirkegårdens ud- strækning før udvidelserne, er af ældre dato. Ve- stre del af sydskellet udgøres af en cementaf- dækket brudstensmur, der er sat op på synets foranledning 1914.¹² Første gang indhegningen nævnes er 1605, da 15 favne stengærde skulle udbedres ved oplægning. Frem til 1619 omtales næsten hvert år reparation af større eller mindre strækninger.¹¹ Et syn 1720¹³ beskrev diget som brøstfældigt, og i 1820rne¹⁴ følte man sig foran- lediget til at bemærke og senere indskærpe, at kirkegården »bør nyde fred for kreaturer«.

Der er fire *indgange* foruden en køreport i til- knytning til materialplads ved det sydøstre hjørne. Hovedporten er af nyere dato og vender ud til parkeringspladsen, omtrent midt på vest- siden, hvor der vist i århundreder har været en

Fig. 3. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1991. - *The church seen from the north-east.*

låge. I det afskårne sydvesthjørne sidder den ældre hovedadgang med jerntremmefløje mellem hvidkalkede, pyramidekronede piller, etableret 1914 ved flytning af søndre indgang. Den ældste af de nuværende adgange er nordre låge, der sidder nær det hjørne af kirkegården, der tidligere blev tangeret af vejen fra Velling (fig. 30, jfr. fig. 1). Jerntremmefløjen mellem de to murede, hvidkalkede piller, der måske er fra 1860'erne, er vist udført efter synets ønske 1960; en renovering stod på dagsordenen 1930.¹²

Indgangene nævnes tidligst 1605, da en låge skulle fornyes. Frem til 1668-69 omtales *triste*. Det ser ud til, at der i sydsiden sad en kombineret port og låge, vistnok en trækonstruktion, og at der desuden var låger mod nord, øst og syd.¹¹ Det kan være en tilfældighed, at en låge i vest først figurerer 1864, da den ligesom den nordre skulle indrettes til at lukke selv. En overgang sad der stakitfløje i indgangene.¹²

Bygninger på kirkegården. Det hvidkalkede, teglhængte ligkapel inden for vestre dige, nordvest for kirken, er opført 1932 og blev af synet

karakteriseret som smukt og stilfuldt; udvidet 1975 og atter 1983 (efter tegning af Hans Vinther, Brædstrup).

Før klokken fik sin nuværende placering på vestgavlen under et lille, indtil 1970 teglhængt sadeltag, hang den i et tømret og tjæret »stillsads«, »stativ« eller »klokkehus«, der siges at stå på kirkegården. Antagelig er indretningen identisk med den *†klokkestol*, der tidligere stod op ad skibets gavl (fig. 1). Denne trækonstruktion stammede måske fra 1760-61,¹⁵ da tømrer Niels Schou udførte et nyt »klokkeværk«, men var senere repareret adskillige gange. Tidligere hang klokken i en *†tagrytter* (s. 3914).

Beplantning m.v. Ved våbenhuset og sydfor er der et par store spidsløv, og et tilsvarende står ved kirkegårdens ældre nordøsthjørne; ved kapellet står en fuldvoksen birk. 1847 var første gang, synet gav udtryk for, at der burde anlægges »gange afpassende bredde«, og 1870 begyndte man at tale om planering og regulering af arealet. Urnegravpladsen nord for kirken er anlagt i 1970'erne.¹²

Der er grus omkring kirken bortset fra et i 1987 brolagt areal foran våbenhuset. 1862 ønskede synet $\ddagger$ fortovet rensed og gruset; 1879 blev det ført rundt om hele bygningen.¹²

BYGNING

Kirken består af kor og skib, der antagelig er opført i sidste halvdel af 1100rne, og hvor der i senmiddelalderen er indbygget hvælv. I denne periode, dvs. omkring år 1500, er der tillige foretaget et par tilføjelser: Dels er der foran syddøren rejst et våbenhus, dels er skibet blevet udvidet mod vest med et overhvælvet fag, der ud over at øge skibets gulvareal synes at have haft et særligt formål, der dog ikke længere kan bestemmes. Den ene af pillerne ved korets østgavl er fra 1632, den anden formentlig ældre. En $\ddagger$ tagrytter nævnes i 16- og 1700rne. Orienteringen har en usædvanlig stor afvigelse mod syd.¹⁶

Kirkens oprindelige afsnit udgøres af et relativt stort kor og et ret kort skib. Murene, der i skibet er omkring 120 cm tykke, i koret lidt tyndere, er rejst af *marksten*, hvori der indgår *jernal* og murstensstore *frådstenskvadre*. Korets skråkantsokkel, der i dag er stærkt forvitret, er af frådsten,¹⁷ mens skibets er udført af granitkvadre. Af taggavlene er kun korets i behold og her ses, at henmuringen af den rå kamp ikke er særlig systematisk, og at et mørtellag sluttelig har været glattet ud over væggen. På loftet, hvor den yngre vestforlængelse støder til skibets gavl, synes denne at have været muret i tegl.

Yderst få oprindelige enkeltheder er bevaret. *Døren* i nordsiden, der 1990 sås at have været reduceret i bredden forud for tilmuringen, skimtes indvendig, hvor den plankeoverdækkede åbning har målt ca. 280x155 cm. Søndre indgang, der stadig er i funktion, blev i medfør af synets ønske 1858¹⁸ udvidet ved kraftig behugning (ligesom i samme pastorats kirke i Vinding, s. 3886).

Hvad *vinduerne* angår, er ingen i brug, og kun to spores. Det ene er korets østvindue, der er tilmuret udvendig, mens det indvendig aflæses som en rundbuet niche, 151x104 cm, placeret med undersiden 194 cm over nuværende gulv. Det andet vindue registreres i skibets nordside, hvor der tilsyneladende kun har været dette ene,

anbragt omtrent midtvejs mellem døren og østvæggen. I facaden har den 105 cm høje åbning været 72 cm bred.

Tilføjelser og ændringer. I den sene middelalder, dvs. i slutningen af 1400rne og i årtierne frem til reformationen, er der dels indbygget hvælv, dels tilføjet våbenhus, og dels er skibet blevet udvidet mod vest. Rækkefølgen af disse arbejder kan ikke konstateres. Sandsynligheden kunne dog tale for, at hele den store omdannelse, der næppe har beroet på en samlet plan, har været indledt med korets overhvælvning. Det er muligt, at våbenhuset har udgjort ombygningens sidste etape.

Korets *hvælv* (jfr. nedenfor, kalkmalerier) er et krydshvælv af sædvanlig slags, der hviler på fælsede piller i rummets hjørner og helstenbrede buer langs væggene. Pillerne afsluttes med et fremkraget skifte, der er affaset foroven og forneden og angiver vederlag. Hvælvet har overribber med kamtrin. Skibets to hvælvfag er anderledes; i teknisk henseende svarer de til korets, men der mangler vederlagsmarkering, og i stedet for fire retkantede halvstensribber er der otte, som kun er en kvart sten brede.¹⁹ Også her er der blot ét afløbshul i hvert hjørne. I østre fags østre halvdel iagttages syv huller, hvoraf hovedparten må hidrøre fra klokkereb (jfr. nedenfor, $\ddagger$ tagrytter). I vestre fag er der en tilmuret åbning²⁰ (ca. 63x53 cm) for $\ddagger$ lem (jfr. fig. 10).

Det er utvivlsomt i forbindelse med overhvælvningen, at skibets langmure er blevet forhøjet med et par skifter, og samtidig er den spidsbuede koråbning etableret, hvilket har medført en ommuring i munkesten af triumfvæggens taggavl.

En *vestforlængelse* er efter hvælvarbejdets afslutning føjet til skibet. Dettets gavl blev næsten helt fjernet, og i stedet for opmuredes en arkade, der fik den bredde, som de nærmeste hvælvpiller i skibet tillod. Tilføjjelsen er udvendig lige så bred som skibet, bortset fra et lille tilbage-spring på nordsiden. Bygningen er over en syld af marksten rejst af munkestensmurværk, hvori indgår et stort antal, tilsyneladende usystematisk anbragte bindere. Over sylden er indmuret en række granitkvadre. I facaderne står bom-

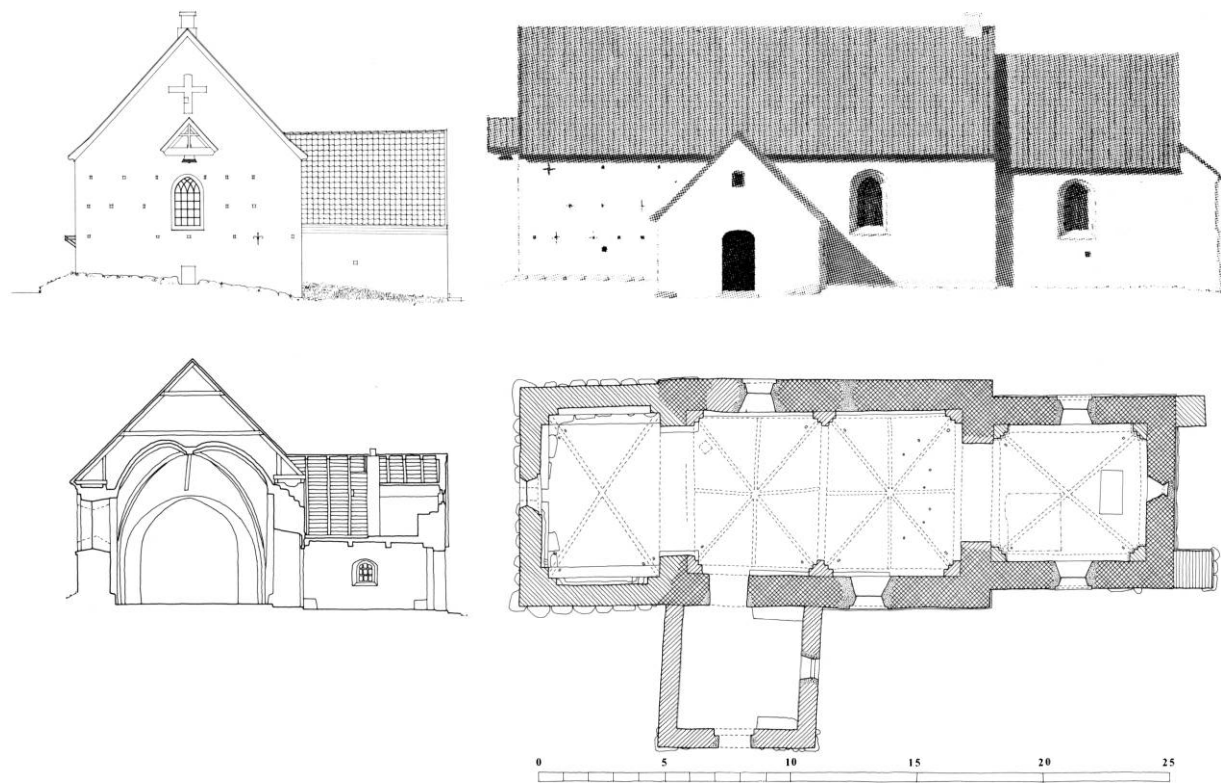

Fig. 4. Opmålinger 1:300. Vestgavl og sydside målt og tegnet af Ida Krøger og Niels Faber 1937-38. Tværnsnit og grundplan målt af Rikke Bøgh, Karsten Juul, Kirsten Knudsen og Klaus Thomassen, Arkitektskolen i Aarhus, 1988, tegnet af KdeFL 1993. - Elevations, sections and ground-plan.

hullerne åbne undtaget på taggavlen, der smykkes med en kun få cm dyb, korsformet blænding.

De tre sider i det *indre* er disponeret med store, én sten dybe blændinger (spidsbuede i nord og syd, rund i vest), der hver optager næsten hele den tilhørende væg, så rummets hjørner får en vis lighed med hvælpiller. Der er dog ikke tale om de sædvanlige opmuringer til bæring af hvælv af den slags, som f.eks. ses i skibet, idet vestforlængelsens kryds *hvælv* hviler på de forlæg, der under byggeriet blev frembragt i væggene. Hvælv, hvis kapper er temmelig kuplede, har halvtstensribber, og i hvert fald i to af rummets hjørner er der dobbelte afløbshuller.

På samme tid som vægblændingerne repræsenterer en materialebesparelse, udgør de en artikulering af rummet. Inden for det senmiddelalderlige byggeri i Århus stift er en sådan udformning ret usædvanlig. Den udelukker vel

ikke, at vestforlængelsen kunne være tænkt som underdelen af et tårn, hvis byggetekniske spinkelhed imidlertid navnlig hører hjemme i landets østlige egne. Gavltrekanstens²¹ korsblænding peger dog snarest i retning af, at forlængelsen har været i det mindste planlagt med et eller andet specifikt formål (kapel med alter ? jfr. s. 3909). Til en sådan antagelse bidrager navnlig den ufærdige (eller nedbrudte) tilstand, hvorved såvel blændinger som vægge fremtræder forneden. Særligt i sydsiden ses groft murværk, og overalt stikker syldens marksten frem. Det fremgår, at blændingernes bund skulle have ligget 107 cm over det nuværende gulv.

På samme tid observeres der *murede bænke* langs nord- og sydsiderne. Det er uklart, om disse bænke skal forstås i sammenhæng med dem, der er i åbningen mellem vestforlængelsen og skibet, og/eller med de smalle opmuringer, der forløber langs skibets langvægge (jfr. †gulve).

Fig. 5. Indre, set mod øst. Hugo Matthiessen fot. 1938. - *Interior to the east.*

Den rundbuede, indvendig falsede vinduesåbning i vest er samhörørende med bygningen, men ændret i lysningen.

Våbenhuset foran syddøren er utvivlsomt senmiddelalderligt og opført af munkesten på en syld af marksten, der træder frem på gavlsiden. Sydfacaden meldes skalmuret og repareret gentagne gange siden 1760-61;¹⁵ siderne krones med falsgesimser. Vinduet stammer fra nyere tid, og ligeledes må dørhullet, som Uldall beskrev som smalt, være udvidet siden hans besøg 1893. Der er bevaret rester af *murede bænke*.

Bygningen, der indtil 1970 var teglhængt, omtales første gang 1613¹¹ i anledning af reparation. Et kampestensgulv, som blev fjernet omkring 1870, var antagelig det oprindelige; på nævnte tidspunkt var der i rummet opstillet en *†kalkbænk*.¹² Bygningen meldes udvendig »staf-feret« 1669-70.¹¹

De to murede *støttepiller* på korgavlen er utvivlsomt foranstaltninger til imødegåelse af det udadgående tryk fra hvælvet. Den nordre er af munkesten og kan være samtidig med eller lidt yngre end hvælvslagningen. Den større, søndre pille, i hvis fod indgår en hjørnesokkelkvader, er 1632¹¹ opmuret »fra grunden« med 1500 mursten, der var indkøbt til arbejdet. Der er adskillige efterretninger om senere reparationer af pillerne.

En *†tagrytter* på skibet nævnes i 16- og 1700rne, kaldet »klok(ke)værk« eller »-hus«, en enkelt gang »aparte træværk«. Første omtale er fra 1612, og en fornyelse fandt sted 1619, ved hvilken lejlighed smeden udførte en ny *tvindfløj*.²² Samtidig med klokkens omstøbning (s. 3929) blev tagrytteren atter fornyet 1676-77.¹¹ Det fremgår ved denne og andre lejligheder, at der var tale om en stolpekonstruktion med

Fig. 6. Indre, set mod vest. NE fot. 1992. - *Interior to the west.*

spåntag, der sad over skibets østre ende.²³ Med denne usædvanlige placering forklares i hvert fald nogle af de ovenfor nævnte klokkerebshuller i hvælvet nedenunder, samtidig med at det spørgsmål rejser sig, om indretningen bevarede en tradition fra et katolsk *†messespir*. Mens kirken henlå under rytterdistriktet (s. 3909), blev tagrytteren pillet ned og klokken hængt op i en trækonstruktion ved skibets vestgavl (jfr. s. 3911 og Vinding, s. 3885).

Øvrige byggearbejder efter reformationen har næppe gået ud over almindelig vedligeholdelse. 1730²⁴ oprettedes kontrakt med murermeister Hans Pedersen i Skanderborg om en ikke specificeret reparation, hvortil bl.a. anvendtes 1000 »gamle mursten fra Tvilum«,²⁵ og fem år senere meldte synet mur, tække og hvælvinger i god stand. 1803 fandt man murværket forfaldent, men noterede, at en reparation var i gang.¹³

Udskiftning af tagenes tegl med bly (ligesom i Vinding, s. 3889) og en istandsættelse af kirkens indre, der var forberedt af Ebbe Norn, gennemførtes under ledelse af Preben Thorsen, Birkerød, i årene omkring 1970. En snes år senere iværksattes under ledelse af Hans Vinther endnu en renovering, bl.a. omfattende gulve, varmeanlæg og forstærkning af tagværker.

Gulvene består efter kirkens sidste istandsættelse af gule teglfliser overalt. Før de blev lagt 1990, gravedes på tværs i skibets vestende en varmekanal, hvor der knap en halv meter under det nuværende gulv var lejlighed til at konstatere et tyndt lag af kalkmørtel, som antagelig er identisk med rummets ældste gulv. To eller tre sandlag herover er opfyldninger i forbindelse med senere *†*(murstens?)gulve. I kanalens bund inden for norddøren tegnede sig rester af en cirkulær *bly smeltegrube* (diameter omkring 125 cm),

Fig. 7. Kalkmalet fantasidyr omkring spygat i skibets midtfag; fra o. 1500-20 (s. 3918). NE fot. 1991. - *Mural painting c. 1500-20 round drainhole in the nave.*

Fig. 9. Nu overkalket, sorttegnet labyrinth fra o. 1500 på undersiden af arkaden mellem skib og vestforlængelse (s. 3918). NE fot. 1991. - †*Labyrinth, c. 1500.*

der ikke undersøgtes nøjere, men det bemærkedes, at den yderst havde en lerpakning på en halv snes centimeters tykkelse.

Den ældste omtale af *†gulve* er fra 1632 og siger blot, ligesom en fra 1661-62, at det var opbrudt (jfr. s. 3909). 1861¹² ønskede synet lagt fliser, og 1939-40 gennemførtes omlægninger i kor og våbenhus.

Fig. 8. Sorttegnet dyrefigur fra 1200me, jfr. fig. 27, på skibets nordvæg, nu overkalket (s. 3918). Henrik Græbe fot. 1990. - *Animal, 13th century, cf. fig. 21, on the north wall of the nave.*

Vinduerne er udformet med spidsbuede jernrammer i rundbuede åbninger, der for de flestes vedkommende er udvendig falsede og indvendig smigede. Det vestre og de to i sydsiden er indsat 1857, de to i nord 1875.²⁶ Vinduerne omtales første gang 1615, da Villum glarmester fra Horsens udførte en reparation; 1646-47 blev der i vestvinduet indmuret »stænger«,¹¹ antagelig vindjern; senere nævnes her en del reparationer og renoveringer. Korvinduet fornyedes 1820.¹⁴

Alle *tagene* står som nævnt blytækkede siden 1970. Af den ældste omtale 1611 fremgår, at også dengang havde i hvert fald dele af kirken blytag; når der 1623 indkøbtes tagsten, kan det have været med henblik på våbenhuset. 1661-62 lagde man egeplanker, hvor blyet var stjålet (jfr. s. 3909), mens den egentlige reparation fandt sted 1666-67.¹¹ Herefter nævnes adskillige reparationer, før synet 1702 erklærede, at størstedelen af blytaget måtte støbes om. 1720 var kor og skib teglhængt,¹³ idet provsten nogle år tidligere havde solgt blyet til nabokirken i Nørre Snede.²⁷

Tagværket består i koret, hvor der er ét lag hanebånd, overvejende af eg, formentlig sat op

Fig. 10. Skibets vestre hvælv, set fra øst, med kalkmalet dekoration fra o. 1500-20 af Liljemesteren (s. 3918). NE fot. 1991. - *Mural decoration from c. 1500-20 by the so-called »Lily Master«, on the nave's west vault.*

1638,¹¹ i skibet derimod af fyr; dog er her spærstiverne og de øvre hanebånd af eg, nummereret på vestsiden fra vest, begyndende ved den forsvundne, vestre gav. Også forlængelsens tagtømmer, der er uden hanebånd, er nummereret fra vest, men i dette afsnit er tallene indhugget på stykkernes østside. Siden den første omtale 1635¹¹ nævnes adskillige reparationer og udskiftninger.

Opvarmning med $\dagger$ kakkelovn etableredes efter synets ønske 1895. Efter overvejelser om betimeligheden af en supplerende ovn blev den første udskiftet med en større 1908.¹² Ved kirkens istandsættelse omkring 1970 installeredes varmluftsanlæg med fyrrum på våbenhusloftet og indblæsning i hvælvtoppene. Ved den seneste renovering afløstes anlægget af et nyt, hvis varme luft indføres via kanaler i gulvet, mens fyret er opstillet i materialbygningen. Elektricitet indlagt 1925.

Kirken står i dag blyhængt og hvidkalket ude og inde med gulve af gule teglfliser. I stolene ligger imprægnerede fyrrebrædder. Våbenhusets loft er rødt med gråmalede bjælker.

$\dagger$ *Vindfløj* på $\dagger$ tagrytter, s. 3914.

KALKMALERIER

Ved pletvise kalkafbankninger af hvælvene 1903 fandt Eigil Rothe spor af senmiddelalderlige kalkmalerier, som han imidlertid ikke fandt værdige til istandsættelse på »offentlig bekostning«.²⁸ Afdækning og restaurering af korets og skibets indbyrdes forskellige dekorationer skete først 1990 ved Olaf Hellvik. Denne fandt tillige skitseagtige tegninger fra 1200rne på skibets nordvæg samt en tegnet labyrint fra o. 1500 på arkaden mellem skib og vestforlængelse; alle atter overkalket.

1) Fra *slutningen af 1400rne* stammer *korets* enkle hvælvdekoration (jfr. fig. 11), beslægtet med bl.a. den i Voerladegård (s. 3856)²⁹ og malet med de sædvanlige rødbrune og gråsorte farver. Ribberne er prydet med spinkle siksakstriber med kugler ud for spidserne samt kantstriber mod kapperne. Alle ribber og buer ledsages af den vanlige dekoration af krydsende halvbuer med tre prikker. I hvælvtoppen en lille, seksbladet passerroset. Kragbåndene er vandret afstribede i de to nævnte farver eller streget med rødt på hvidt på de yderste led. Omkring de fire spygatter ses en rødstreget ramme. Et *indvielses-*

kors, en seksbladet, hvid roset, 30,5 cm i tv.m., på rødbrun og gråsort baggrund, er malet på sydvæggen, 167 cm over gulvet.

2) O. 1500-20 er skibets hvælv dekoreret af den såkaldte *Liljemester*,³⁰ der bl.a. har stået for den tilsvarende ornamentik i Vinding kirkes kor (s. 3889). De to fag er ens udsmykket (fig. 10), farverne de gængse. På hver af ribbernes sider er tre tætsammenstillede sparrer, og fra ribbernes konturlinier vokser små krabbeblade ud på kapperne, tilsvarende kanter også en nu tilmuret lem (s. 3912). Over alle buetoppe ses de karakteristiske liljekronede trekanter med treblade, her samlet omkring en lille seksbladsroset. En tilsvarende ses i hvælvtoppen omkranset af liljeornamenter. Omkring spygatterne er malet enkle figurer, i østfagets søndre svikler en rød stregramme kronet af kors, i de nordre sidder korset på siden. I midtfagets sydøstre svikkel ses et lille, gråt fantasidyr (fig. 7), i den nordøstre et tilsvarende rødt.

†*Kalkmalerier*. 1) I 1200'erne er på skibets nordvæg malet forskellige tegninger (fig. 27), udført med sort farve på det ældste pudslag. Figurene sås på et ca. 2,65 m langt stykke mellem midterste hvælvpille og norddøren, 1,20 m over stolegulvet. Nærmest døren var en lille person med spids hue og hænderne i siden. Mod denne syntes at løbe et par, kun svagt skitserede dyr, den forreste med manke og bladprydet(?) hale lagt op over ryggen. Et større, firbenet dyr (fig. 8) havde forpartiet dækket af hvælvpillen. Øst herfor anedes yderligere nogle streger, måske af et hoved. Atter overkalket.

2) I 1400'ernes senere del eller begyndelsen af 1500'erne er med sort farve malet en *labyrint*³¹ (fig. 9) på undersiden af arkaden mellem skibet og vestforlængelsen. Overkalket.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens enkle, nyere inventar har 1990 fået en oplivende ramme efter afdækningen på hvælvene af de senmiddelalderlige kalkmalerier udført af den såkaldte Liljemester. Som vanligt er granitfonten det ældste inventarstykke. Et *korbuekrucifiks fra o. 1450 findes nu i reduceret tilstand i Nationalmuseet. En middelalderlig fløjaltartavle med malerier er 1841

blevet udskiftet med den nuværende tavle, antagelig et lokalt arbejde sammenstykket af ældre dele. Dens særprægede vinger indgår siden 1958 i en præsterækketavle. Fra o. 1600 stammer alterbordsforside og prædikestol, sidstnævnte dog kraftigt fornyet 1661-62 efter svenskekrigenes ødelæggelser (jfr. s. 3909). Altersølvet er anskaffet 1730, klokken 1759, støbt af den københavnske klokkestøber Johan Martin Reiffenstein.

Alterbord, middelalderligt, antagelig sat af granitkvadre, hvoraf dog kun ses enkelte spor på den synlige, pudsede og kalkede bagside. Heri er i ny tid indrettet et mindre rum med låge. Bordet måler 109 cm i højden, 168 cm i bredden og er ca. 110 cm dybt.

Alterbordspanel (fig. 13), o. 1600, af eg, helt afrenset for farver. Det fint forarbejdede fyldingspanel har tre arkader på forsiden og to på hver kortende, adskilt af smalfelter, der på forsiden har foranstående, spinkle, kannelerede søjler med drejede kapitæler og baser. De sidstnævnte hviler på fodstykker med pyramideskårne forsider ligesom den glatte frises frem-spring. Arkadernes bueslag, over profilkapitæler, er smykket med indridset bølgeranke med prikker; kantlisterne har vinkelindsnit. O. 1899 blev bordet afrenset for maling og ferniseret, 1903 bonet¹² og endelig 1971 snedkermæssigt istandsat og afrenset.

†*Alterklæder*. 1614 er omtalt et alterklæde, som måske først blev udskiftet 1661/62, da sognepræsten fik 1 si. dl. for sit udlæg til et nyt »alterhang«. To år senere betales 2 si. dl. for et drejels alterklæde, der fornyedes 1676/77, hvortil anskaffedes 10 alen lærred for 2 si. dl. 12 sk.¹¹ - At man måtte ty til så beskedent et materiale til alterbordets beklædning, skyldtes sikkert kirkens armod efter svenskekrigene (jfr. s. 3909). - 1715 var alterklædet ubrugeligt, men først 1735 var erhvervet et nyt af rødt, fint plys, broderet med »højsalig F. 4ⁿ navnetræk«. 1854¹⁸ ønskede man et af rødt fløj. 1887¹² skulle det fornyes og være forsynet med et kors af brede guldgalon.

Altartavlen (fig. 12) fremtræder nu som et senklassicistisk snedkerarbejde, 1841 sammenstykket af ældre dele. Storvingerne fra 1841, der i året 1900 blev aftaget og lagt på loftet,³² indgår

Fig. 11. Indre, set mod øst. NE fot. 1992. - *Interior to the east.*

Fig. 12. Altertavle samlet af ældre dele 1841. Getsemanemaleri fra 1867-68 (s. 3918). NE fot. 1991. - *Altar-piece 1841, made up of earlier parts. Altar painting of the Agony in the Garden, 1867-68.*

siden 1958 i præsterækketavlen (s. 3928). Midtfeltets Getsemanemaleri fra 1868 har afløst et Korsfæstelsesmaleri fra 1841.

Fra en ældre tavle, af eg, er muligvis anvendt maleriets flankerende rammestykker og de foranstående storsøjler med bladkapitæler, ringbaser og prydbælter, der har indridset rudemønstre og indskårne småcirkler. Tavlens nyere dele er affyr: Det hulkantprofilerede fodbræt, søjlernes store postamenter og kassefremspring, der gennembryder den tredelte gesims, hvorover en trekantgavl. Mens gesimsens dobbelte perlestav, guirlande og tandsnitliste er mere traditionelle skæringer, er dens hulede endefslutninger

ret usædvanlige ligesom volutstykkerne på trekantgavlen og gesimstopstykkerne med søjlebårne, gennembrudte trekanten og udsavede blomster.

I storfeltet er 1867-68¹⁸ indsat et oliemaleri på lærred, 142x79,5 cm, af Kristus og disciplene i Getsemane, udført af Alexandersen i Horsens.³² På baggrund af en mørkeblå aftenhimmel træder Kristus frem med oprakt højre arm; han er hvidklædt og bærer rødbrun kappe, foran sidder de sovende og en vækket discipel, den sidste i brun dragt med blå kappe. I det sortmalede fodfelt står med gylden fraktur: »Vaager og beder. Math. 26,41«.

Det tidligere *altermaleri* (fig. 14), fra 1841, af Kristus på korset, er udført i olie på lærred og måler 134x70,5 cm. Den blege Kristusskikkelse, med hvidt lændeklæde og grøn tornekrone, hænger med lukkede øjne på et brunt kors rejst på en lysgrå klippeflade; i baggrunden grøn træbevoksning og høj, gråblå skyhimmel, hvorunder skimtes hvidgrå bygninger. Farvetonerne er lyse og tørre. I et gråblåt fodfelt er med sort fraktur skrevet: »Men Jesus raabte med stor Røst og udgav Aanden. Marc: 15,37.« I portalfeltets hjørner er skyggemalet to siddende kvindefigurer, der holder henholdsvis kors og anker, symboler for Tro og Håb. Nu ophængt i nyere, forgyldt ramme på skibets nordvæg.

1971 blev altertavlen snedkermæssigt istandsat af Knud Christensen, Brædstrup, samt nystaferet efter forslag af kunstmaler Ernst Trier. Rammeværket er grønligt med gyldne lister; søjler og topstykkedetaljer lysgrå, rammefelter, frise og topfelt lyst rødbrune. To egetræsovermalinger fra 1868 og 1900,¹² den sidste med hvidlakerede søjler, dækkede det oprindelige

Fig. 13. Udsnit af alterbordspanel fra o. 1600 (s. 3918). Einar V. Jensen fot. 1939. - *Section of altar frontal c. 1600.*

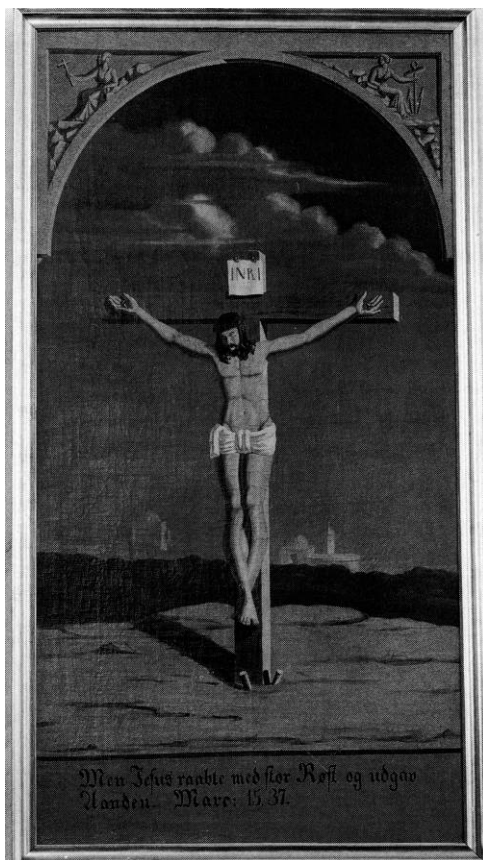

Fig. 14. Tidligere altertavlemaleri, 1841 (s. 3921). NE fot. 1991. - *The previous altar painting, 1841.*

farvelag, en lys og en mørk blågrå »strygefarve« uden indskrift eller forgyldning.

Den tidligere *†højaltertavle*, formodentlig et gotisk alterskab med fire fløje, hvorpå malerier af apostle og helgener, kendes kun fra en kort notits 1830 af kunsthistorikeren N.L. Høyen, samt fra en ordrig, men noget uklar beskrivelse forfattet 1808 til Oldsagskommissionen af sognepræsten Lauritz Meijer (jfr. mindeplade, s. 3901).

Høyen beskriver den som et højt almindeligt arbejde, af en tysk »architekt«, »med Apostle og Helgenbilleder i Nischer ... staaende i et fladt Gallerie, der er decoreret med smaa Front[oner] over hver 2. Colonne« (dvs. trekantgavle(P) båret af småsøjler), »gandske som Malerierne i den

Fig. 15. Alterkalk 1730, med mestermærke for Didrik Hansen Buch, Kolding (s. 3922). NE fot. 1991. - *Chalice 1730, with mastermark of Didrik Hansen Buch, Kolding.*

cölnnederrh[inske] Skole«. Ifølge sognepræsten bestod tavlen af »5 til hverandre tilsluttede og indvendig i Rum afdeelte Skabe, der synes ikke at have havt Døre.«³³ Det mellemste skab var lidt over en halv alen bredt og omtrent to alen højt. Herpå var malet Kristus stående med en »globus« i hånden. De to skabe på hver side var »eensdannede, ikke slet saa høje som det mellemste, men vel fire gange bredere.« På hver af disse var malet to apostle og to helgener, alle stående. De to yderste skabe var lidt smallere, men vel så høje som det mellemste. Herpå var »ikkun« malet en del blomster, såsom nelliker, ranunkler, tulipaner o.a. De fem skabe hvilede på en stor egekasse åben fortil og kun forsynet med nogle ganske små, malede piller af træ. Bagklædningen³⁴ hertil var gennemskudt af tre »Musket-Kugler«, hvoraf den ene måtte have været »af usædvanlig størrelse«; bagpå samme var desuden med kniv skåret »1522«, formodentlig som af sognepræsten foreslået et sekun-

dært årstal. - Malingen var »meget maadelig«, dog havde farverne holdt sig godt. Hvad de indvendige rum i skabene havde været brugt til var ukendt. »Mueligt har Indretningen tient Præster og Munke under Pavedømmet til adskillige Konster og Gøyerier; om ikke og til at forvare Penge og Kostbarheder udi i Krigs Tider«.

Om tavlens senere historie meddeler arkivalierne først 1655-57,¹¹ at Lauritz Christensen og Michel maler fik 30 si. dl. for at male og staffere altertavlen, hvilket formodentlig har omfattet en maling af selve skabet og udførelsen af blomstermalerierne på yderfløjene, derimod ikke apostel- og helgenbillederne, som Høyen betegnede som tysk (kølnsk) maleri. 1735 udtalte kirkesynet,¹³ at tavlen »er i så gammel og brøstfældig stand, at man ikke tror, den kan hjælpes«. 1838 skrev præsten, at nogle lægter var hist og her opslået for at forhindre dele af alteret fra at falde fra hinanden. 1841 var påbegyndt »reparation«.¹⁸

Alterkalk og *disk*, 1730, med F. 4.s kronede spejlmonogram og mestermærke for Didrik Hansen Buch, Kolding, kompagnon med faderen til Gert Nielsen Thorbrügger, der har udført den helt tilsvarende kalk fra 1742 i Vinding (s. 3893). Den nu lidt skæve, indvendigt forgyldte kalk (fig. 15), 18-18,5 cm høj, har ligesom den i Vinding på en af fodtungerne det graverede, kongelige spejlmonogram og på profilleddet herunder årstallet »1730«. På den modstillede fodpladetunge ses mesterstemplet (Bøje II, 1982, nr. 6576). Under samme fodtunge er graveret: »W: 27 L: 1½ qt.«, dvs. vog (vejede) 27 lod 1¼ kvint. Den tilhørende flade, på oversiden forgyldte disk, 14,2 cm i tv.m., har på fanens overside et graveret indvielseskors, på dens underside det kongelige spejlmonogram og årstallet; midt på undersiden ses samme mestermærke som kalkens samt vægtangivelsen: »W: 6 L: 1½ qt.«. - 1837 ønskedes disken forbedret, da kanten var aldeles løs; 1907 skulle den atter repareres.¹⁸

†*Alterkalk* og †*disk*, af sølv, tidligst omtalt 1614, da vægten blev noteret til 20 lod. 1663/64 blev den gamle disk omgjort for 2 mk.¹¹ 1719²⁷ omtales altersættet som gammelt og brøstfæl-

Fig. 16. Alterstage fra 1500rne, nu uden fødder (s. 3923). NE fot. 1991. - 16th century altar candlestick, no longer with feet.

digt og ønskedes 1728¹³ omlavet og forbedret med mere sølv.

Vinskummeske, 1904, med stempler for sølvsmeden R. Jensen, gardeinen Simon Groth samt Københavns bymærke (19)04. Kors graveret på skaftet og det cirkulære laf. Ude af brug.

†*Oblatæske*, 1863,¹⁸ af porcelæn, sort med guldkors og -kanter. En tilsvarende †*alterkande* var anskaffet 1845¹⁸ og fornyet 1884.¹² To ens, ovale *blomster skåle*, 1903,¹² fra Den kgl. Porcelænsfabrik, ganske svarende til Vindings (s. 3894), står på alterbordet.

Alterstager (fig. 16), fra 1500rne, men først omtalt (i kirken) 1614;¹¹ af lyst malm,³⁵ ganske svarende til dem i Tvillum (s. 3423), der imidlertid har bevaret de tre fødder, hvoraf nu kun ses spor på stagernes underside. De er 25 cm høje og har ensprofileret fod- og lydeskål, cylinderformede skaftled med midtvulst ledsaget af små ringe. Tynd jernlysetorn.

Syvarmet lysestage, »Skænket af Anna og P. Clausen Til Bryrup Kirke«, svarende til Vindings fra 1923 (s. 3895). Indskriften graveret med skriveskrift på foden.

†*Røgelsekar*. I inventarierne er et »gammelt ildkar« tidligst nævnt 1643,¹¹ senest 1745.¹⁵ Det er rimeligvis *låget* heraf, som Henry Petersen nævner i sin notebog 1877,³⁶ hvori tillige er løst tegnet et hvælvet låg med mange røghuller, tilsyneladende svarende til *karret fra Vinding (s. 3895), men uden dettes lågkors.

†*Alterbøger*. 1615¹¹ er under kirkens indtægter noteret: »annammet for en gammel, reven bibel, som aldeles var utjenlig og blev vurderet for 1 dl.« - 1736³⁷ behøvedes en ny alterbog.

†*Messehagler*. 1614 fandtes en gammel, grøn hagel, 1618 en anden af rødt fløj, muligvis den, der 1625 beskrives som »Blumenfløels«, dvs. blomstret fløj. 1672 indkøbtes 3½ alen »pakkelærred« til »undersætning« (føer) i haglen. 1681/82 omtales en brun fløjshagel,¹¹ der 1719²⁷ var ganske ubrugelig, så en ny burde anskaffes. Dette var først sket 1735,¹³ da inventariet nævner en ny, rød fløjshagel belagt med sølvgaloner. 1841 ønskedes den afløst af en anden, af rødt

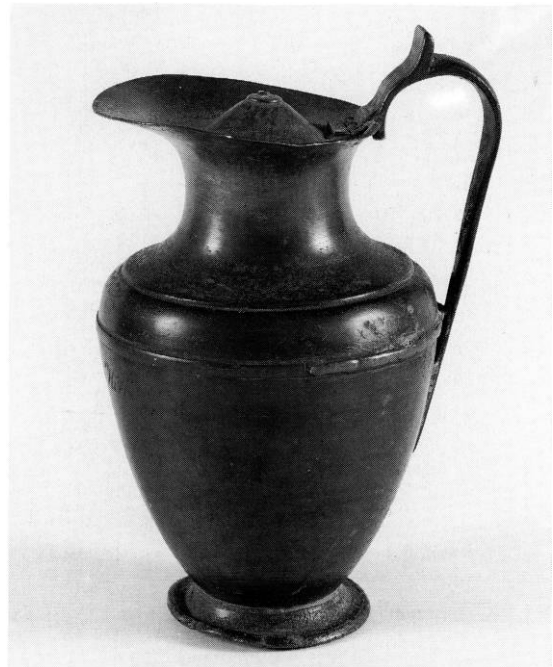

Fig. 17. Dåbskande nr. 2, 1862, af tin (s. 3924). NE fot. 1991. - Baptismal ewer no. 2, 1862, of pewter.

fløjl, hvilket gentoges 1857, med tilføjelsen at den skulle have sølv- eller guldbort; anskaffet året efter.¹⁸ Fornyet 1877.¹²

Alterskranke, 1867, med afrundede forhjørner, bestående af høje, drejede balustersøjler og enkel, rundet håndliste af poleret bøg. Søjlerne gråmalede, 1902 egetræsmaledede.¹⁸ †*Alterskranke*. 1750/51¹⁵ forfærdigede Niels Larsen Schou et nyt »tralværk« for alteret. 1831¹⁴ behøvede knæfaldet forbedring.

Døbefont (fig. 20), romansk, af rødlig granit, foden stærkt afskallet og en nedre skævhed oprettet ved hjælp af cement. Både kumme og fod er skævt huggede, kummens overkant mod midtgangen således noget lavere end den øvrige, og et parti af foden herunder skræner mere udefter. Ca. 84-87 cm høj, kummen ca. 80 cm i tv. og ca. 27-29 cm dyb. Ifølge Mackeprang

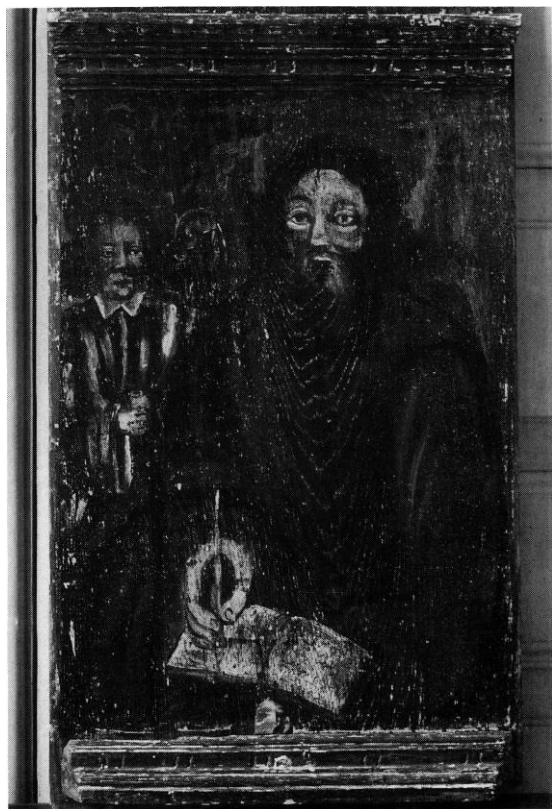

Fig. 18. †Maleri af evangelisten Mattæus, fra 1660-1700. Prøveafdækket felt fra prædikestolen, jfr. fig. 28 (s. 3926). Otto Norn fot. 1939. - †*Painting of St. Matthew*, c. 1660-1700. Uncovered trial panel on the pulpit, cf. fig. 28.

(Døbefonte s. 258f.) tilhører fonten den såkaldte Horsenstype og er formodentlig fra samme værksted som bl.a. den i Gylling (s. 2826). Det er dog en lidt enklere udgave end gruppens øvrige, idet den keglestubbformede fod er glat ligesom mundingens retkant. Kummen har værkstedets vanlige, lave reliefdekoration, forneden med en række kransstillede blade, afgrænset opadtil af spinkel tovstav. Herover er kummen delt i fire felter ved fire lodrette bæltter afgrænset af tovstave, hvorimellem en ottetalsslynget bladstav i de tre tilfælde, ringled med midtknop i det fjerde. Bælterne adskiller to og to modstillede, stående løver, set i profil, alle med åbent gab og enkeltkonturerede øjne. Mankerne har spirallokke, og halerne er lagt ned langs bagkroppen, ført mellem benene og op foran kroppene, hvorover de breder sig ud til siderne i spiraloprullede blade. 1866 ønskedes fonten »udmuret«, måske cementlappet, 1883 rensat for oliemaling.¹⁸ 1862¹² stod den ved opgangen til koret, senere under korbuen i nord, hvorfra den 1971 flyttedes til skibets nordøstre hjørne.

Dåbsfad, o. 1930, af messing, 38 cm i tv., glat, med ombøjket, snoet kant. - I perioden 1719²⁷-36³⁷ bemærkes, at der intet bækken fandtes i fonten; heller ikke senere er et sådant omtalt i arkivalierne.

Dåbskander. 1) 1952, af messing, med pæreformet korpus og halvkugleformet låg med reliefkors. Under bunden graverede versaler: »H og AA. M. 1.1.1952«.

2) (Fig. 17), 1862,¹⁸ af tin, formodentlig leveret af hofkandestøber Hans Christensen Høy, København, der har udført flere tilsvarende kander til især sjællandske kirker.³⁸ Den er 23 cm høj, har lille, rund fod med hulet led, urneformet korpus med øvre profillet og indknebet hals. Flad hank med gæk. Det stejlt hvælvede låg har mistet sin knop. Opstillet til pynt ved skibets vestvæg.

En ret ødelagt **Kristusfigur* (fig. 19), fra o. 1450, formodentlig fra et †korbuekrucifiks, findes siden 1900 i NM (inv. nr. D 10332). Den 106 cm høje figur,³⁹ af eg, nu uden arme og dele af fødderne, hælder hovedet med de lukkede øjne mod højre skulder, hvor en tynd hårlok falder

Fig. 19. *Kristusfigur, formodentlig fra et tidligere korbuekrucifiks, fra o. 1450, nu i NM (s. 3924). M. Mackeprang fot. 1909. - **Figure of Christ, probably a former chancel-arch crucifix from c. 1450, now in NM.*

ned, til den anden side ligger en fyldigere lok bag skulderen. Skægget er tvedelt, på håret en tovsnoet tornekrone, hvis forreste del nu mangler ligesom alle tornene. Det let hvælvede bryst har lille sidevunde, midjen er slank. Det korte lændeklæde har midtsnip og dobbelt sidesnip ved højre hofte. Benene er let bøjede, med lige overlagte fødder, fladt afskårne forneden, således at tærne mangler ligesom naglen. I rygsiden er en smal, dyb hulning. De manglende arme med tappe har været bladet i fra bagsiden

og fæstnet med trædyvler. Figurens overflade stærkt ødelagt og ingen farvespor bevaret. Re-ster af hvidkalkning fra nyere tid er fjernet 1959, da figuren blev rensat og voksbehandlet. - Ved Løfflers besøg i kirken 1877 var krucifikset også uden arme; 1893 var dets plads i kirkens vest-ende. - Spor efter en korbuebjælke var måske »to huller i kordøren«, som skulle tilmures 1864.¹⁸

Prædikestol (fig. 28), af eg, o. 1600, men delvis fornyet 1661-62 af Peder Christensen, snedker i Vinding, efter at »fjenderne« havde slået den i stykker¹¹ (jfr. s. 3909). Fra den oprindelige stol stammer antagelig den polygonale, profilerede fodliste og til dels rammeværket, hvorimod de glatte fyldinger og gesimsen med tungebort synes udført o. 1661. Stolen har fem fag af forskellig bredde, adskilt af retkantede hjørnestol-per, der på forsiden har smalfelter indrammet af karnisprofiler. De enkle profilkonsoller har re-næssanceornamentet: indskårne dobbeltstreger, ligesom de profillister der afgrænser fagene for-oven og -neden og tværdeler dem i et øvre, næ-sten kvadratisk felt og et nedre rektangulært.⁴⁰

Fig. 20. Romansk døbefont (s. 3924). NE fot. 1991. - *Romanesque font.*

Fig. 21. Salmenummertavle o. 1900 (s. 3927). NE fot. 1991. - Hymn board c. 1900.

Gesimsdæklisten og nedre fodliste er tilføjet ved en istandsættelse 1971, da en nyere, polygonal underbaldakin⁴¹ blev fjernet og stolens egetræs-bærestolpe frilagt. Stolen hviler nu på to nye egebjælker indmuret i sydvæggen og disse igen på en tværbjælke over bærestolpen. Opgangs-panelet, fra 1800rnes senere del, er prydet med udsavede spidsblade og ruder.

Stolens staffering, fra 1971, omfatter lysbrune felter mellem grå og gyldne stolper og lister. 1902¹² var stolen blevet egetræsmalet og forsynet med skriftsteder malet med gylden fraktur midt på felterne (jfr. fig. 5). En prøveafdækning 1939 af faget nærmest opgangen viste, at der under to egetræsmalinger fra o. 1863¹⁸ og 1874¹² lå en staffering fra 1600rnes sidste halvdel. Det øvre felt var sortmalet og uden spor af bogstaver, i det nedre felt var et *†maleri* af evangelisten Mattæus (fig. 18). Fremstillingen var et naivt

brystbillede af evangelisten i gulbrunlig og rød dragt med grønne skygger. Med uformelig hånd og fjerpen var han vist skrivende i en åben bog; om hovedet en svag, gullig glorie. Ved hans side englen, med gulligt hår og brunlig dragt med hvide folder. I den blå baggrund var øverst malet med gule versaler: »S. Matthæus)«. De vandrette lister stod rød-hvide og blå. - Stolen, der har opgang ad ny trappe langs sydvæggen, blev 1971 sænket lidt.

Stoleværk, 1971, af fyr, udført af snedkermester Knud Christensen, Brædstrup, efter tegning af arkitekt Preben Thorsen. Stafferet lysbrunt og gråt.

†Stoleværk er tidligst omtalt 1617, da der anskaffedes tre tørre egefjæl til fem stole i kirken og »rekker« til samme stole. 1654/55 blev en ny, 12 alen lang lejder lagt ind under kvindestolene. 1661/62 reparererede snedker Peder Christensen nogle stole, som »fjenderne havde ruineret«. ¹¹ I årene efter 1717¹³ opstilledes overslag over, hvad der krævedes af egetræ til fornyelse eller reparation af både mands- og kvindestole. 1722⁴² specificeredes arbejdet: Udskiftning af syv mandfolke- og fire kvindestole. Til de øvrige stoles reparation skulle anvendes 2 tylter egebord, 2K tommer tykke og 5 al. lange, 33 al. »læder« (fodtømmer) og 9 al. »rømmer« (remme) til nordsiden og 14 al. »leder« og 14 al. »rømmer«

Fig. 22-23. Pengebøsser af jernblik (s. 3927). Fra o. 1860 og muligvis fra o. 1886. NE fot. 1991. - Offertory boxes of sheet iron, c. 1860 and possibly c. 1886.

samt 10 »arme træer« (elmetræer?) til sydsiden. Herefter kunne stolene 1735¹³ erklæres »i god stand«. 1862¹⁸ ønskedes anbragt ti mandfolkestole og ti fruentimmerstole »fra koret og nedad« i stedet for de gamle. De opstilledes samme år¹² og tjente som model for Vindings fra 1868 (s. 3898). De plane, egetræsmaledede gavle (jfr. fig. 5) havde svejfede sidestykker med profilliste i sædehøjde og støbtjernroset til prydforoven. En hvidmalet *bænk* fra dette stolesæt⁴³ anvendes nu i ligkapellet.

Armstol til præsten, 1863,¹² af bøg, svarende til Voerladegårds, men med let buede kopstykker og polstret sæde beklædt med sort ruskind. I korets sydøsthjørne.

†*Præste-* og †*degnestol* var 1719²⁷ ubrugelige. 1858¹⁸ ønskedes præstestolen fornyet, hvilket endnu ikke var sket 1862, da præstens og kirkesangerens stole skulle fjernes fra koret, og præsten anvises plads bag alteret og kirkesangeren som vanligt i den øverste mandsstol.¹² Sidstnævnte fjernet 1959.

†*Skab*. 1630 købtes egefjæl til en skabslåge, som »fjenderne« havde sønderhugget (jfr. s. 3909). Omtales senest 1693/94 og var da beregnet til at forvare messeklæderne.¹¹

Ny pengeblok af træ opstillet ved syddøren. En †*blok* bekostedes 1610 sammen med en †pengepose.¹¹

Pengebøsser. 1) (Fig. 22), o. 1860, af sortmalet jernblik, 15 cm høj, beslægtet med Allings (s. 3670), med aflang pengetragt i låget. Bronzeret antikva: »Til Kirkens Drift«. Ophængt vest for døren. 2) O. 1925, af messing, rund og flad, med græsk reliefkors på forsiden. Ophængt vest for døren. 3) (Fig. 23), muligvis den fattigbøsse man ønskede 1886,¹⁸ af sort jernblik, 19 cm høj, rektangulær kasse med pengetragt på låget, hængslet forside hvorpå bronzeret indskrift: »Saligt er det at give«. Beregnet til ophængning. Nu ude af brug på loftet. - En †*tafle* »til at gå med i kirken« anskaffedes 1661/62.¹¹ Ved dens fornyelse 1745/46 bemærkedes, at man gik med den de tre højtidsdage om året. 1762/63 fik den ny pung.¹⁵

Orgel, 1974, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Bruno Christensen & Sønner,

Fig. 24. Lysekroner af type fra o. 1905, ophængt 1924 (s. 3928). NE fot. 1991. - *Chandelier c. 1905 in type, hung 1924.*

Terkelsbøl. Disposition: Manual: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Blokfløjte 2', Mixtur II. Pedal: Subbas 16'. Tegnet af Preben Thorsen. I vestforlængelsens nordvestre hjørne, med facader mod øst og syd. Sydfacaden er utraditionelt opbygget med træpiber i to etager, adskilt af et skråtløbende ramestykke. †*Orgel*, 1926, med fem stemmer, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby og Horsens. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Aeoline 8', Fløjte 4'; oktavkoppel, svelle.⁴⁶ Pneumatisk aktion og vindlade.⁴⁷ Indtil 1926 anvendtes et †*harmonium*.¹²

Salmenummertavler, 1971, fire ens, rektangulære og hvidmalede, beregnet til ophængningsstal. Fire andre, ens fyrretræstavler (fig. 21), fra o. 1900, ligger nu på loftet. De har tunget udsavet topgavl og hulstavsramme; indskudstalbrikker til de otte rum. Egetræsmaledede, med bronzerede indskrifter: »Skriftemaal, Altergang og Daab«. †*Nummertavler* anskaffedes 1858 og 1889 samt 1898 to nye,¹⁸ måske to af de ovenfor nævnte på loftet.

Fig. 25. Præsterækketavle 1958, med vinger fra altertavlen fra 1841, jfr. fig. 12 (s. 3928). NE fot. 1991. - Board listing the incumbents, 1958, with wings from the altar-piece 1841, cf fig. 12.

Præsterækketavle (fig. 25), 1958 sammenstykket af dele fra forskellig tid,⁴⁴ med storvingerne fra 1841 stammende fra altertavlen (s. 3918) som de mest særprægede. Den rektangulære tavle, med svejftet top- og hænges tykke, prydes øverst af en tregrenet, underskåret akantusbladdusk fra o. 1700. De plane, kartoucheformede vinger, med reliefskåret kantliste, har begge midtpå en rudefigur flankeret af de skårne versaler »F.L. F.« og »1841«, pålimet eller -sømmet ligesom de mange omgivende flade og primitive figurer: Korslagte knogler, ringe, stjerner, terninger, rocailler og blade. En rokkedrejer skal efter sigende være mester for arbejdet.⁴⁵ Ved hængestykkets hjørner er anbragt konsoller med muslingeskal, antagelig fra 1800rne. Tavlen er sortmalet, navnene med fraktur, ornamenter og kanter bronzerede, akantusbladene forgyldte på kridtgrund. Ophængt på nordvæggen i skibets vestligste fag.

Lysekroner, af messing. 1) (Fig. 24), barokkopi, en ret populær type fra o. 1905,⁴⁸ ophængt af »Menighedsraadet 1924«, ifølge graveret skriveskrift på hængekuglen. Den har seks lysearme dannet af C-bøjler, hver med to lys, samt seks øvre pyntearme med refleksblomster. I skibets midtfag. 2) Mindre udgave af nr. 1, men med otte lysearme, hver med ét lys, og seks pyntearme. Vestligst i skibet. 3) Fra 1900rnes begyndelse, med to gange seks spinkle, nedadbøjede lysearme med små, øvre sideflige, den glatte hængekugle med knop og ring. Østligst i skibet.

Kirkeskib (fig. 29), o. 1930, tremastet koffardiskib, hvidt skrog med sort profilliste og rød køl. Ophængt vestligt i skibet.

†*Ligbærer*. 1643 var ligbåren gammel og udskiftedes fem år senere med en ny.¹¹ En bære senest nævnt 1744.¹⁵

Klokke (fig. 26), omstøbt 1759 af Johan Martin Reiffenstein, klokkestøber i København.⁴⁹ Indskrift med reliefversaler på halsen i et bånd ledsaget af smågnidrede rocailler imellem bladværk: »Soli deo gloria. Mich hat gegossen. Ioh. Mart. Reiffenstein in Copenhagen«, på korpus, i to linier: »Den stöbt paa Brürup kirkes bekost-

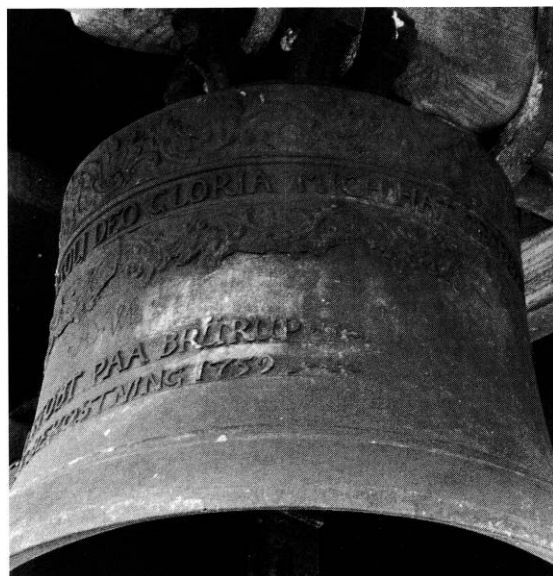

Fig. 26. Udsnit af klokke med indskrift 1759, støbt af Johan Martin Reiffenstein, København (s. 3928). NE fot. 1991. - Bell with inscription 1759, cast by Johan Martin Reiffenstein, Copenhagen.

ning 1759«. Over slagkanten to større og én spinkel liste; 60 cm i tv. På korpus sekundært indridset: »†AD. WB†«. ⁵⁰

1759¹⁵ blev den gamle, ubrugelige klokke sendt til København til omstøbning hos søetatsens medarbejder³⁷ på Holmen i København Henrich Suhm, der ifølge indskriften har ladet klokken omstøbe af Reiffenstein (jfr. den beslægtede klokke i Adslev, s. 3119). De samlede udgifter,¹⁵ incl. ny knebel og transporten, blev for den nye klokke, der vejedes til 15 lispund og 7 pund (123½ kg.), ialt 36 rdl. 20 sk.⁵¹ Oprindeligt hang klokken i et 1760/61 nytømret »klokkeværk«, ¹⁵ formodentlig på skibets vestgavl, hvor den nu hænger, i ny slyngebom, under lille sadeltag (jfr. s. 3911).

†Klokker. 1) Ved klokkeskatten 1528/29⁵² afleveredes en, der vejede 1½ skippund (240 kg).

2) En klokke, der tidligst er omtalt 1615, fik 1619 forbedret sin knebel af smeden og blev 1655¹¹ »bebundet« i Sinding.⁵³ 1661⁶ blev den beskrevet som »liden« og uden knebel. 1643¹¹ noteres den som hængende »i tårnet«.

3) Omstøbt 1676/77¹¹ af ovennævnte klokke for 30 si. dl., hvortil kom 30 si. dl. 1 mk. og 8 sk. for tillagt malm. Dens vægt var 16 lispund og 9 pund (132,5 kg). 1717¹³ skulle den bebindes med nyt jern, det følgende år fik den ny egeaksel.⁴² Efter støbningen 1677 blev den ophængt i et nyt, spånklædt »klokkehus«. ¹¹ 1730⁵⁴ hang den i et »klokkeværk af egetømmer« på kirkegården, men 1735¹³ i et »aparte træværk for den østre gavl af den høje kirke«, dvs. skibet, under et »fjæletække« andetsteds kaldt et »klokkehus« ¹³ (jfr. s. 3911). Omstøbt 1759, jfr. den bevarede klokke.

GRAVMINDER

Mindeplade, o. 1864, af hvid marmor, rektangel, 33x46 cm, indskriften med fordybet, forgyldt antikva: »Minde for faldne Krigere som døde Heltedøden for Fædrelandet. Menig Christen Gundorph, af Velling By, 8 Reg. 4 Komp. No. 89, faldt paa Dybbøl d. 17 Marts 1864. Menig Søren Pedersen, af Vrads Sogn, 17 Reg. 4 Komp. No. 33, saaret paa Dybbøl d. 17 Marts 1864, og død d. 21 s. M. Guds Fred med de Faldne! Dette Minde er reist af Pastoratets Beboere«. Indmuret i nordsiden af arkaden mellem skibet og vestforlængelsen.

Utilhugget *granitsten* på kirkegårdens nordre del med indskrift over »Kaptajn P. V. T. Ahnfeldt-Møllerup, *26.7. 1907. Gav sit Liv i Arbejdet for Danmarks Frihed, †31.3. 1945. Uselvsk tjente han sit Land og Hæren til Gavn sig selv til Ære«.

Et †*gravkammer* i korets sydvesthjørne (jfr. fig. 4) blev undersøgt 1939. Væggene i det om-

trent kvadratiske rum, 210 cm i længderetningen øst-vest og 230 cm i bredden, var dannet af kampesten i ler; indersiden var pudset jævn med ler og flere gange kalket. Der var intet særligt gulvlag eller loft. Rummet havde tidligere været ryddet, før det blev fyldt med jord, dog fandt man ved undersøgelsen to kranier og nogle knogler.

Nord for gravkammeret var rester af to †*kister*, en større og en mindre, med enkelte hanke og hjørnebeslag af jern.

†*Begravelse* i kirken er sporadisk omtalt i kirkeregnskaberne under indtægter i perioden 1739-67.¹⁵ 1742/43 gav Palle Møller, ejeren af fabrik- og kobberværket i henholdsvis Nørre og Bryrup mølle,⁵⁵ 4 rdl. for sit og sin afdøde hustrus lejersted. - 1751/52 betalte mons. Ursin 64 sk. for et spædbarns nedsættelse i en begravelse. - 1762-63 indkom 4 rdl. for birkedommer Bangs nedsættelse.

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib.: Bryrup kirke, regnskabsbog 1605-91 (C KRB. 49). Vinding-Bryrup, diverse dokumenter 1906-39 (C 399 A). Ved embedet: Synsprotokol 1862ff.

- Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Gammel Skanderborg amt i almindelighed s. 2874 samt forkortelser s. 2875. Fagordbog s. 15.

Fig. 27. Sorttegnede figurer fra 1200'erne på skibets nordvæg; nu overkalket (s. 3918). Tegnet af Annett Andersen efter kalk af Robert Smalley og Henrik Græbe 1990. - *Figures outlined in black on the north wall of the nave. 13th century, now hidden by whitewash.*

NM2: Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker VI, 1893, s. 194-97. - Indberetninger ved sognepræst Lauritz Meyer 1808 (altertavle), J. B. Løffler 1877 (bygning, inventar), Eigil Rothe 1903 (kalkmalerier), Ida Krøger og Niels Faber 1937 (kirkegård, bygning, inventar), Einar V. Jensen 1939 (gulv, inventar), Aage Markussen 1939 (korgulv, begravelser), N. J. Termansen 1959 (krucifiks), S. Abrahamsen 1989 (tagværk), O. Hellvik 1990 (kalkmalerier), B. Als Hansen 1990 (gulve, blysmeltegrube), Vibeke Michelsen 1991-92 (kalkmalerier, inventar og gravminder) og H. Græbe 1993 (†kalkmalerier). - Udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM.

Notebøger. NM2: N. L. Høyen IX, 1830, s. 2 (bygning, altertavle). K. Henry Petersen XIX, [1877], 69-70 (inventar).

Tegninger og opmålinger. NM2: Tegninger af inventar ved Alfred Larsen 1899. Akvarel af kalkmaleri ved Eigil Rothe 1903. Skitse af begravelser i koret ved Aage Markussen 1939. Vindue ved E. Skov 1971. Plan over adgangsveje ved Hans Vinther 1987. Plan, snit og opstalter ved Rikke Bøgh, Karsten Juul, Kirsten Knudsen og Klaus Thomassen, Arkitektskolen i Aarhus 1988. Kalke af kalkmaleri 1990 ved R. Smalley og H. Græbe, tegnet af A. Andersen.

Kgl. bygningsinsp. Århus: Tegninger og korrespondance siden 1924. *Kunstakademiets bibliotek*: Planer, snit og opstalter af bygning, kirkegårdens nordre låge, alterbordspanel og klokke ved Ida Krøger og Niels Faber 1937-38. *Horsens museum*: Plan og snit ved E. Norn 1959 på grundlag af M. Rix 1919.

Litteratur: S. N. Schougaard: Nogle Optegnelser om Bryrup Sogn, i ÅrbÅrhSt. XXI, 1928, s. 61-74, kirken s. 70. Silkeborg Avis 12. febr. 1940 (undersøgelse i koret). MeddÅrhSt. 1970, s. 108-09 (blytag),

1972, s. 64-65 (stolestader, orgel), 1973, s. 79-80 (areal- og ejendomserhvervelser), 1975, s. 75 (orgel), 1983, s. 128 (varmeanlæg), 1988, s. 141 (brolægning) og 1990, s. 152 (bygning, kalkmalerier). J. Vingborg: Kirkerne på heden. Ikast 1991.

Historisk indledning ved Lars Bisgaard, beskrivelse af kirkegård og bygning ved Kjeld de Fine Licht, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen og orgel ved Ole Olesen. Engelsk oversættelse ved Jean Olsen. Redaktionen afsluttet 1993.

¹ ÆldDaArkReg. I, 209.

² Repert. II, nr. 472 f., jfr. nr. 631 og 876.

³ ÆldDaArkReg. I, 210.

⁴ DaMag. 4. rk. II, 40.

⁵ Man har antaget, at kirken ved forliget 1488 om Vissing frklosters ejendomme (s. 3844) tilkendtes Voer frkloster, men formentlig foreligger en forveksling med Østbirk kirke, jfr. ÆldDaArkReg. I, 188 og KancBrevb. 30. juli 1563.

⁶ LA Vib. Århus bispearkiv. Tyrsting herredsbog.

⁷ Kronens Skøder 21. juli, jfr. ovenfor s. 3905, note 5.

⁸ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirker på ryttergodserne 1713-24 (C 3. 1155). Ang. eventuelt salg 1710 til sognepræsten, se s. 3905 note 6.

⁹ LA Vib. Ryttergodserne. Skbg. rytterdistrikt 1717-67. Jordebogsekstrakter og arkivalier vedr. ændringer af godsets omfang 1719-69 (GRyt 8. 9).

¹⁰ LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot. 1779-86, fol. 50 (B 24. 708).

¹¹ RA. DaKanc. 6 års kirkegsk...1620 (B 184 e) og LA Vib. Bryrup kirke. Rgsk. 1605-91 (C KRB. 49), jfr. B. Mosegaard Nielsen: Skanderborgegnens kirker 1604-62, i ÅrbÅrhSt. LXV, 1974, 57-135, der anfører navne på en række håndværkere.

¹² Synsprot.

¹³ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3. 1166-76).

¹⁴ LA Vib. Provstearkiver. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817-54 (C 30 I. 2).

¹⁵ RA.Rtk. Rgsk. 1660-ca. 1848. Skbg. rytterdistrikts rgsk. for kirker i Skbg. amt 1739-67.

¹⁶ Abrahamsen, s. 56: 26,4°.

¹⁷ Uldall formoder, at gavlens sokkel har haft tre afsæt.

¹⁸ LA Vib. Provstearkiver. Tyrsting-Vrads hrd. s provsti. Synsprot. 1837-1909 (C 33. 1-4).

¹⁹ Dette træk har paralleller flere steder i herredet og sydpå i Jylland, jfr. note 30.

²⁰ Muligvis blev åbningen repareret 1613 (note 11).

²¹ Det ser ikke ud til, at hele taggavlen er ommuret, som det forekom Løffler, men en delvis fornyelse er sket 1907 (note 12). Åbningen nederst i gavlen, der nu er tilmuret og kunne være et ventilationshul til et i øvrigt ukendt gravkammer, er utvivlsomt en senere foranstaltning. Når f.eks. Peder Pedersen 1640 (note 11) opmurede »den søndre side på kirketårnet«, har det vel drejet sig om skibets sydside (jfr. †tagrytter).

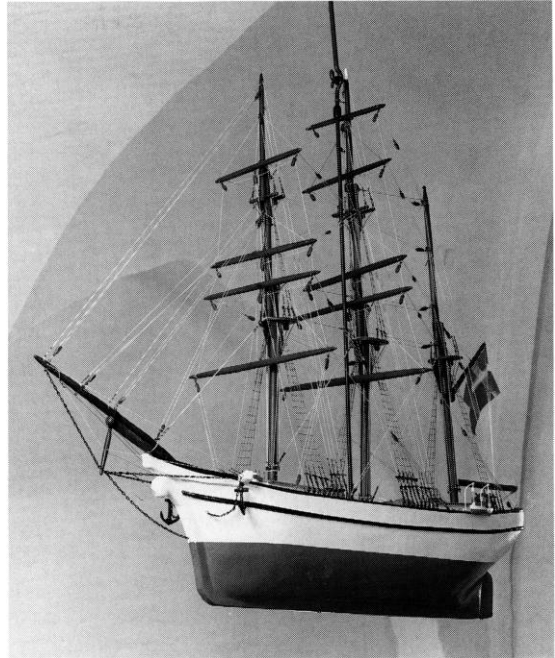

Fig. 29. Kirkeskib ca. 1930 (s. 3928). NE fot. 1991. - *Ship c. 1930.*

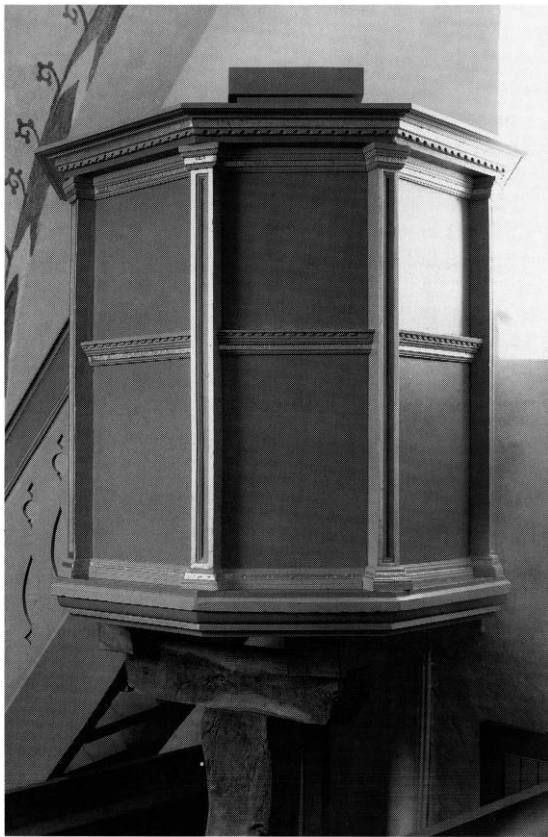

Fig. 28. Prædikestol fra o. 1600, delvis fornyet 1661-62 (s. 3925). NE fot. 1991. - *Pulpit c. 1600, partly renewed 1661-62.*

²² Note 11. Det er uklart, om det notat om to trapper, som samtidig »blev sat op til hvælvingen i kirken«, angår den eksisterende opgang fra våbenhusets loft; denne skulle udvides 1893 (note 18).

²³ Kirkesynene i første del af 1700rne (note 13) formulerer sig tvetydigt. 1720 konstaterede man, at der var blæst tagsten ned på begge sider af det spåntækkede klokkehus; 1730 skrev man, at der på kirkegården er et klokkeværk af egetømmer, og 1735 hedder det, at »klokken hænger i aparte træværk for den østre gavl af den høje kirke«.

²⁴ LA Vib. Lens- og amtsadministrationen. Skbg. og Åkær amter. Breve fra kirkeinsp. og kommissions-sager fra insp. Morville 1726-65 (B5C. 194A).

²⁵ Her sigtes utvivlsomt til materialedepot i rytterdistriktets ladegård.

²⁶ Noterne 12 og 18.

²⁷ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirker på ryttergodserne 1713-24 (C 3. 1155) og Rgsk. for rytterdistrikternes kirker 1716-23 (C 3. 2439).

²⁸ Kirkeejere ønskede ved et møde 1903 ikke at betynde en istandsættelse af kalkmalerierne, men fandt intet at erindre imod en sådan, hvis andre afholdt udgifterne, dog forbeholdt man sig fritagelse for vedligeholdelsespligt (note 12).

²⁹ Jfr. også Tønning (Tyrsting hrd.).

³⁰ Se herom Vinding, s. 3906, note 33-34; jfr. i øvrigt Grædstrup og Føvling (Tyrsting hrd.).

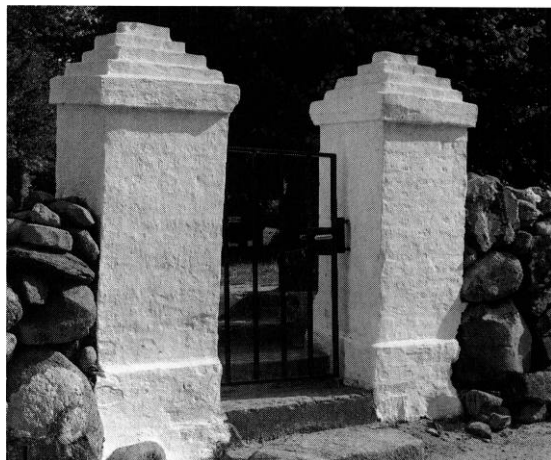

Fig. 30. Kirkegårdens nordre låge (s. 3911). NE fot. 1991 - *The northern entrance to the churchyard, cf. fig. 1.*

³¹ Jfr. labyrinter i Skørting (s. 1931) og Gylling (s. 2820). Om labyrinter, se Karen Sorgenfrey, i *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1475-1500*, red. af Ulla Hastrup, nr. 35; jfr. T. B. W(ingender): *Trojaborg*, i *Skalk* 1984:3, s. 16-17.

³² Ifølge S. N. Schougaard; jfr. korresp. med kunstmaler Alfred Larsen 1899f., i *NM*.

³³ De eneste åbninger var nogle dels runde, dels fir-kantede huller oventil, så store at man kunne stikke en hånd igennem dem.

³⁴ En del bagklædninger på de øvrige skabe var »afbrudt«. Muligvis beskadigelser der ligesom hullerne efter »musketkuglerne« kan sættes i forbindelse med svenskekrigene.

³⁵ Som ofte i inventarielisterne omtales stagernes materiale forskelligt: 1614 af messing, 1682 af grydekobber (note 11), 1719ff. af malm (note 13).

³⁶ Også nævnt af Løffler samme år.

³⁷ LA Vib. Ryttergodserne. Skbg. rytterdistrikt 1717-67. Synsforretn. m.m. 1721-60 (GRyt 7.2).

³⁸ Jfr. Halkjær Kristensen: *Tinmærker*, s. 52, og Holger Rasmussen: *Gammelt dansk tin*, 1987, s. 50 med fig. 38, samt sagregistre i DK. Jfr. også Grædstrup.

³⁹ Beslægtet med krucifikset i Nim (Nim hrd.).

⁴⁰ Ifølge restaurator Einar V. Jensen er stolens konstruktion meget enkel. De gennemgående felter er indstukket i noter i hjørnestolperne. Hele gesimsledet er udhøvlet i ét stykke, der ligeledes i undersiden har not, hvori felterne er stukket op.

⁴¹ Muligvis fra 1854 (note 18), da »skuret under prædikestolen« burde bortskaffes, og »fundamentet herunder ordentligt udstyres«.

⁴² LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkernes jura patronatus 1695-1738 (C3.1153).

⁴³ De gamle stole blev bortauktioneret 1863 (note 12).

⁴⁴ Sammenstykket og skænket af hotelejer og konserverator Holger Rohde, Velling Koller i Bryrup sogn. Vingerne havde fra 1900 ligget på loftet.

⁴⁵ Ifølge Einar V. Jensens indb. 1939.

⁴⁶ Th. Frobenius & Co.: *Orgelfortegnelse* 1937.

⁴⁷ Synet tiltrådte 1926, at det nye orgel anbragtes ved den vestre gavl, enten på en forhøjning eller et pulpitur (note 12).

⁴⁸ Bl.a. Fruering (s. 2999), Adslev (s. 3119) og Alling (s. 3671).

⁴⁹ Jfr. Nyrop: *Kirkeklokker* s. 130f.

⁵⁰ Også bemærket 1893 af Uldall.

⁵¹ Heraf var støbelønnen 16 rdl. 94% sk. Der var beregnet 1 rdl. 32 sk. for 32 bogstaver, der skulle sættes på klokken, et antal der ikke svarer til udførelsens.

⁵² RA. DaKanc. Rgsk. før 1559. Indkrævede klokker 1528-29 (108 A, pk. 11).

⁵³ Forsvundet landsby vistnok i Røgen sogn, Gjærn hrd.

⁵⁴ LA Vib. Ryttergodserne. Synsprotokol for de rep. kirker i Skbg., Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724-35 (GRyt. 7.1).

⁵⁵ Palle Møller Lassen blev begravet 19. apr. 1757, 80 år gl. Hans hustrus navn: Ide Nicolsdatter Seidelin. Jfr. *JySaml.* 3.rk. I, 1896-99, s. 140, 174.

Fig. 31. Luftbillede af Bryrup og Bryrup Langsø set fra nordvest. Sylvest Jensen fot. omkring 1950. Det kgl. Bibliotek. - *Aerial view of the village Bryrup seen from the north-west.*

SUMMARY

Like most other churches in the area the relatively little church in Bryrup is built of mixed local materials, i.e. field stones, bog iron and tufa. It presumably dates from the close of the 12th century. About 1500 a number of alterations were carried out: the chancel and nave were given vaults; these differ from each other which suggests that they were put in at different stages. At the same time one bay was added to the west end of the church, possibly with the idea of building a tower, although nothing suggests that the plan came to anything. Also a small porch was built in front of the south door at this period. Formerly the bell hung by the west gable in a timber frame of the same type as

the bell frame in Vinding and more or less contemporary with it (fig. 1).

In 1990 the plain, fairly recent furnishings of the church were enlivened when a mural decoration by the »Lily Master« was uncovered on the vaults, cf. Vinding (p. 3889). As usual the granite font of the type specially familiar in the neighbouring district (Hads *herred*) is the oldest item of furniture.

A *chancel-arch crucifix c. 1450 in somewhat poor condition is now in the National Museum. In 1841 the medieval winged altar-piece was replaced by the present altar-piece of local craftsmanship, and made up of earlier parts. Since 1958 its unusual wings have been fitted to the

board listing incumbents. The altar frontal and pulpit date from about 1600, the latter has been heavily restored c. 1660 after damage during the Swedish Wars when windows, pews and cup-

board were destroyed. The altar plate was acquired in 1730; the bell was cast by the bell-founder Johan Martin Reiffenstein of Copenhagen in 1759.

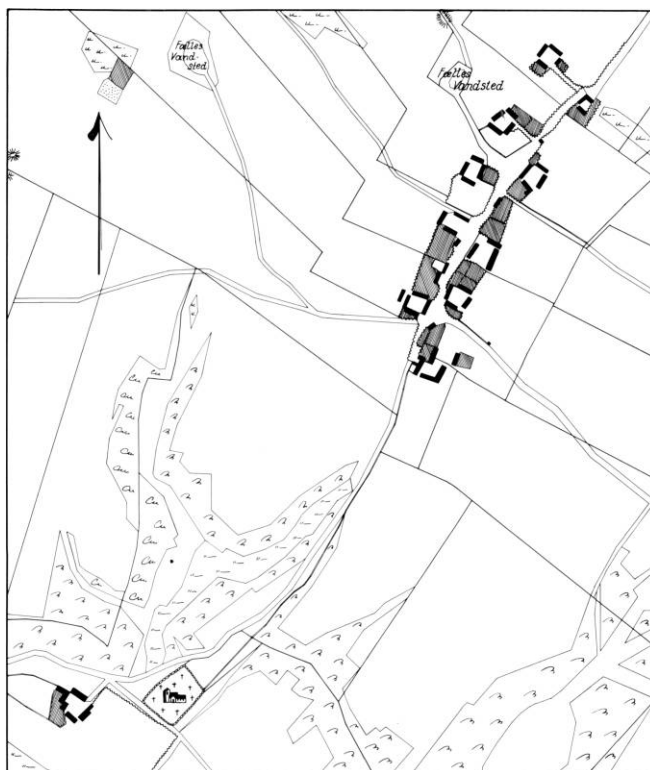

Fig.32. Bryrup kirke og landsbyen Velling 1:10.000. Opmålt 1816-17 af S. J. Balle og S. Petersen. Rettelser medtaget til 1857. Kopieret 1981 af Birgitte Andreasen. - *Map of the village.*